

aus dem Punkt 44 konstatiert, dass die somborische Krankenhäuser mit keinen Vermögen disponieren, und so kannmanauch keine kleinste Einnahme einsammeln, sondern wurden diese als humane Institutions mit freiwilligen Beilagen und kirchlichen Geschenken ausgehaltet.

Bis jetzt ist das erste gefundene, geschriebene Dokument, welches ein Dasein von somborischen Krankenhaus im Jahre 1749. zeigt. Dieses »Spital« wie es populär genant wurde, bestand hoffentlich auch fruher, und evoluirte durch die Zeit in heutiges Allgemeines Krankenhaus.

Die ersten bekannten Foundationes zugunsten »Hospitalium germinale«, datieren vom Ende des Jahres 1749. Die ersten Legaten »Consignatio Hospitaliorum pecuniarum« datieren aus dem Jahre 1751. Diese Legaten zeigen darauf, dass in Sombor mehrere Krankenhäuser als Gründung einiger Fundatoren funcionirten. Die Aushaltung von den Krankenhäusern war nicht nach den Gesetzen reguliert. »Normativum in re sanitatis« aus dem Jahre 1770 versuchte sich an die Barmherzigkeit der Einwohner berufend, die Aushaltung von Krankenhäusern zum Gesetz machen, und nach dem Gesetze aus dem Jahre 1775, wurden die Geldmittel bezeichnet sowie wovon man diese Mitteln für die Aushaltung verschaffen kann. Während des österreichisch — türkischen Krieges im Jahre 1789 funktionierte in Sombor ein militärisches Krankenhaus.

Am ende des 18 Jahrhunderts, befand sich das somborische Krankenhaus am Buzadžić Grund es hatte eine Foundation von 2300 Forinten zur Verfügung und als solches tritt es in das 19 Jahrhundert.

POČECI SOMBORSKE HIRURGIJE I SOMBORSKI HIRURZI U XVIII VEKU

Kosta POPOV

TOKOM PRODIRANJA TURAKA U SREDNJU EVROPU, 1541. G. Sulejman II Veličanstveni pokorio je Bačku pa je i Sombor pao pod tursku upravu. Sombor je bio sedište nahije kojom je upravljao paša, stacioniran u »Kuli«, koja i danas postoji iza zgrade Istorijskog arhiva. Somborska nahija administrativno je potpala Budimskom vilajetu. Posle poraza pod Bečom Turci su napustili krajeve severno od Dunava i Save, tako da su se 1687. bez borbe povukli i iz Sombora, u kojem su vladali 146 godina.

Za vreme svoje invazije, turska hirurgija kao i ceo vojni sanitet bili su na višem nivou u poređenju sa drugim zemljama Evrope pa i Austro-Ugarske.

Žitelje Sombora onoga doba sačinjavaju Srbi i Bunjevci, koji su se, rame uz rame, borili protiv Turaka. U bespoštudnim borbama oni su se istakli na svim ratištima, ne samo u Bačkoj, već u celoj Evropi. Za zasluge stečene u borbama austrougarski dvor im je, za uzvrat dodelio specijalne privilegije, koje su ih štatile od okolne vlastele. Kada je Sombor oslobođen od Turaka, bio je selo, a 1699. g. postaje sresko mesto. Od 1702. do 1717. g. Sombor je vojničko naselje, »Opidum militare« kojim upravljaju vojni kapetani, regrutovani iz redova Somboraca, i to na osnovu privilegija stečenih u borbama protiv Turaka. Godine 1717. Sombor postaje varoš ustvari vojnička varoš.^{1 2 4}

Početkom XVIII veka okolina Sombora je opustošena ratom, zemlja je neobrađena i podivljala, kroz grad, između današnjeg hotela »Slobode« i Stare gradske kuće, proticala je reka Mostonga, koja je širila smrad na trulež i barske gasove, nosila đubre i gradske otpatke i bila odlično leglo za muve i komarce. Pošto osnovni higijenski uslovi ne postoje, grad zahvata epidemija zaraznih bolesti koje se provlače kroz celo XVIII stoleće.^{2 11 28}

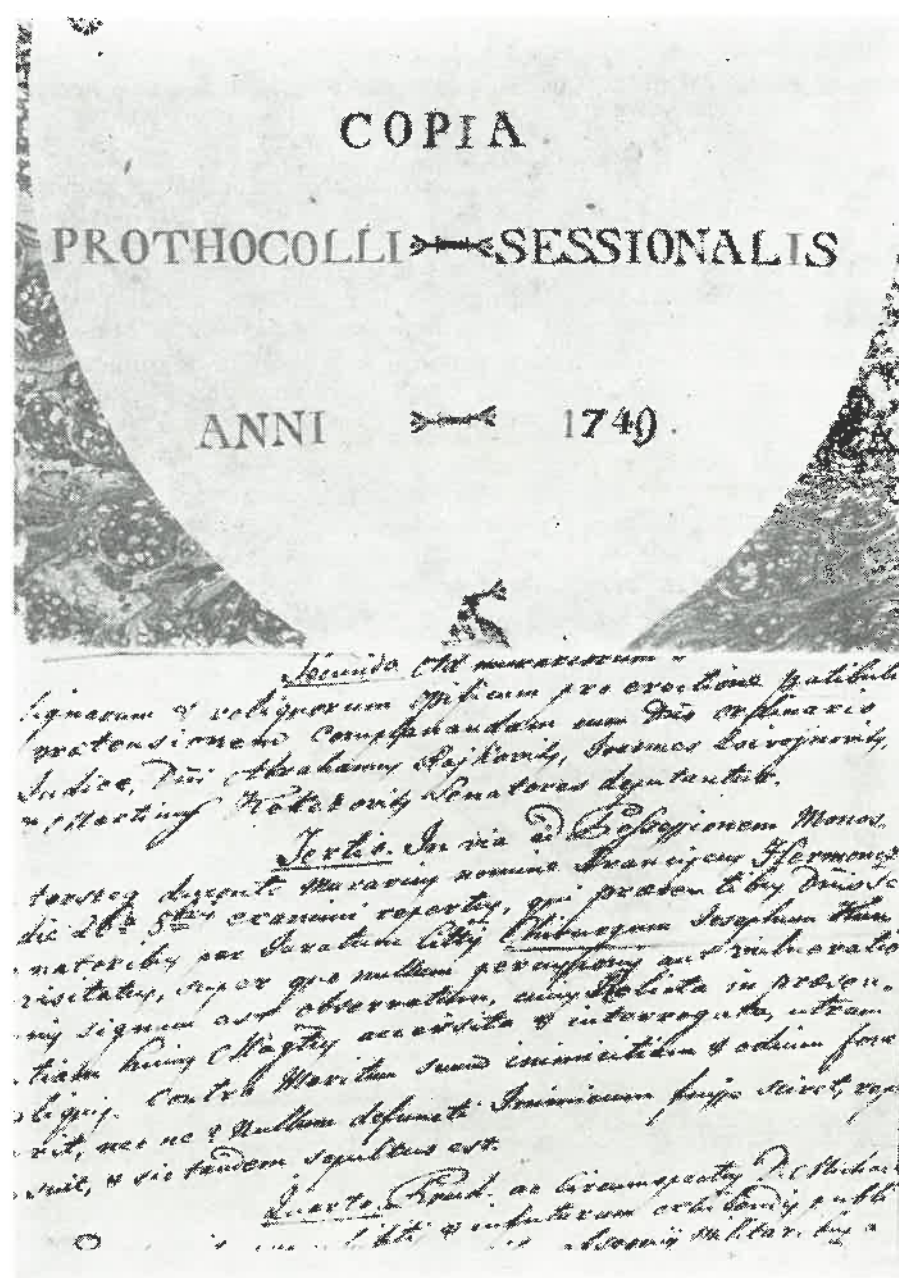
Tih prvih godina XVIII veka lečenje je bilo primitivno, njime su se bavili kaluđeri, bajalice i razni nadrilekari, a hirurgijom ranari, felčeri i berberi. Školovanih hirurga tada nije bilo u Somboru. Oni se pojavljuju tek u petoj deceniji XVIII veka^{2 4}. Prvi hirurzi formirali su svoj esnaf, a delokrug njihovog rada kretao se prema znanju i umenju samih hirurga, od davanja klistira, puštanja krvi pijavicama ili operativnim putem, pa do herniotomija i amputacija ekstremiteta. Usluge su naplaćivane neujednačeno, pa je dolazilo i do zloupotreba.

Prilično rano, još 1744. g., Magistrat grada Sombora izdaje dokument »Taxa chyrgica per dietam anno 1744 applacidata«, cenovnik za hirurške usluge, koga su se morali pridržavati svi hirurzi sa teritorije Sombora, a koji propisuje:

1. Za zbrinjavanje rana glave bez povrede pokosnice i kosti, 3 forinte, 4 krajcare i 6 groša.
2. za zbrinjavanje rana glave sa povredom pokosnice, 8 forinti, 10 krajcara i 12 groša.
3. za zbrinjavanje rane glave sa naprsnućem kostiju: 14 forinti, 18 krajcara i 20 groša.
4. za zbrinjavanje rane glave sa prelomom kostiju: 16 forinti, 15 krajcara i 20 groša.
5. zbrinjavanje rane glave sa impresijom koštanih fragmenata: 20 forinti, 25 krajcara i 30 groša.
6. za reponovanje iščašenih zglobova: 2 forinte, 3 krajcare i 4 groša.
7. zbrinjavanje rane od naboja: 5 forinti, i 5 krajcara.
8. prvi zavoj: 1 forintu.
9. zbrinjavanje povredene arterije, vene ili nerva: 3 forinte.
10. ekstrakcija mrtvog fetusa, placente, amputacija ekstremiteta ili trepanacija lobanje: od 3 do 5 forinti.
11. puštanje mokraće: 10 groša.
12. nameštanje preloma kostiju: 1 forinta i 30 krajcara.
13. aplikacija vezikatorija kod malignih slučajeva: 1 forinta i 30 krajcara.
14. za aplikaciju vezikatorija kod benignih slučajeva: 1 forinta.
15. za stavljanje pijavica ili brijanje hemoroida: 3 forinte, 4 krajcare i 6 groša.
16. za lečenje proširenih vena na nozi: 6 forinti, 8 krajcara i 10 groša.
17. za sekciju vene na ruci: 3 forinte, 4 krajcare i 6 groša.
18. za sekciju vene na nozi: 6 forinti, 8 krajcara i 10 groša.³

Ovaj cenovnik ukazuje nam koja su hirurška oboljenja bila najčešća u Somboru onog vremena, a prve rubrike ukazuju da su taj nivo operacija mogli obavljati samo školovani hirurzi. Ti prvi hirurzi sticali su svoja znanja i kvalifikacije ili pred svojim esnafima ili po privatnim hirurškim školama. Imena tih prvih hirurga koji su postojali pre izdavanja »takse« do sada nismo pronašli.

Somborska lokalna kapetanska vlast smetala je mađarskoj županijskoj vlasti koja je tražila da grad potpadne pod njenu upravu. Ovom zahtevu energično su se odupirali somborski kapetani sa svojim »militarima«. Godine 1745. carica Marija Terezija ukida potisko-pomorišku granicu i razvojačuje Sombor, čime je prestala vlast i uprava somborskih kapetana. Da bi na neki način izbegli županijskoj vlasti, Somborci se bune drže protestne zborove i traže da Austrijski dvor poštuje njihove privilegije stečene u ratu protiv Turaka, zahtevajući status slobodnog grada. Borba za administrativnu i teritorijalnu slobodu grada trajala je 4 godine, da bi na kraju Dvor 1749. g. potpisao povelju kojom se Sombor proglašava Slobodnim kraljevskim gradom. Za prvog sudiju-gradonačelni-

Slika 1. IAS, Prothocolli sessionalis Anni 1749., str. 59. Prvi somborski hirurg spominje se u jednom dokumentu iz 1749. g., to je Josephus Kun, gradski hirurg. U dokumentu stoji: Na putu za Monostorszeg (Bački Monoštor) otkriven je leš Fraciscusa Flermonca, dana 20. X. 1749. g. U komisiji koja je ispitala slučaj, pored gospode senatora, nalazi se i zakleti gradski hirurg Josephum Kun, pa pošto nije našao dokaze nasilne smrti, dato je odobrenje za sahranu.

Handwritten Latin text, likely a medical or legal document, with several lines of dense script. Some words are clearly legible, such as "Magistratum", "Senatum", and "Sombora". There are some initials and a date "1766" visible.

Handwritten Latin text, possibly a continuation of the document on the left. It includes a date "1766" and a signature "Noberto Bondeli". There are also some illegible handwritten notes and a date "1766" written vertically.

na zdravstvenu službu, i moj delokrug rada u njoj. Brižljivo ću lečiti i negovati poverene mi bolesnike. Kada se od mene bude zahtevalo, za opšte dobro, činiću sve što je u mojoj moći. Kod teških i opasnih slučajeva izveštavaću vlast. Obećavam da ću lečiti i negovati istom merom bogate i siromašne kako to priliči čoveku i pravom hrišćaninu. Poverene tajne čuvaću. Pošto u gradu nema fizika, lečenje bolesnika preuzeću na svoju odgovornost, a lečiću ih najsavesnije, po najboljem znanju i umenju, a kada mi bude moguće obraćaću se za savete najbližim fizicima. Tako mi Bog pomogao. Amin.²⁰

Posle zakletve Bonđeli zauzima dužnost glavnog hirurga grada Sombora, automatski postaje građanin — civis sa svim pravima i privilegijama koje položaj civisa donosi.

Kako sve do 1778. g. u Somboru nije bilo fizika (lekara), pored svojih dužnosti, hirurzi su obavljali sve poslove lekara. Glavni hirurg kontrolisao je rad nižih hirurga, revidirao recepte felčera, hirurga-tonzora, kontrolisao njihov način lečenja kao i ispravnost u dijagnostici i lečenju, pa kada je nailazio na greške ispravljao ih je, ukidao je uzimanje neefikasnih ili pogrešnih lekova i umesto njih prepisivao je nove. Hirurg je bio mrtvozorac, a izdavao je i dozvole za sahranu, vršio preglede stoke za klanje i izdavao i dozvole za klanje. Pregledao je kvalitet mesa, i bez dozvole meso se nije smelo prodavati.

U većini zatvora širom Monarhije, pa i u somborskom sa osuđennicima se postupalo brutalno, Sudije, prilikom izricanja telesnih kazni, nisu vodili računa o telesnoj kondiciji osuđenika pa je hirurg bio taj, koji je imao da ceni fizički status bolesnika i da sankcioniše ili odbije izvršenje dosuđene kazne. Hirurg je bio odgovoran za život zatvorenika posle izvršene kazne, koja nije smela da mu ugrozi život ili šteti njegovom zdravlju. Lekove i instrumente morao je držati u ispravnom stanju i brinuti se o njima. Kada je, u gradu ili ataru, izbio požar, hirurg je morao izaći hitno na lice mesta, sa sobom poneti sve potrebne instrumente, i na licu mesta pružati hitnu pomoć.^{21 13 14 15 16 17 18 20}

Da bi regulisala sanitetsku službu u Monarhiji austrougarska vlast izdaje 1770. g. centralni zakon »Normativum in re sanitatis«.²⁷ U okviru toga regulisana je i hirurška služba poglavljem sa 7 tačaka: »Norma agendi pro Chyrurgiam profitertibus (sl. 4).

1) Oni koji žele da obavljaju hiruršku dužnost moraju imati potrebne kvalifikacije, stečene položenim ispitom ili završenom jednom od hirurških škola, na univerzitetu. Bez te potrebne stručne spremlje niko ne može obavljati hiruršku službu.

2) Hirurg mora biti primernog vladanja, svestan i trezven u službi. Kada nije drukčije određeno, mora uvek biti na radnom mestu, prebivalište mu je bolnica, naročito za vreme epidemija. Ako hirurg ne bi imao dovoljnu zaradu za pristojan život, Magistrat će mu obezbediti odgovarajuće pri-nadležnosti.

3) Prilikom obilaska povređenih, hirurg će im pružiti prvu pomoć, a posle toga vlastima će podneti prijavu sa podacima o provređenom, njegovom prebivalištu, a ako zna, i ime onoga koji je izvršio povredu.

Slika 3. IAS, 224/1766. Za višeg Gradskog somborskog hirurga postavljen je 1765. g. Norberto Bonđeli, sa platom od 60 forinti i 15 požunskih mera žita. Da bi Senat Grada Sombora stvorio status hirurga regulisao njegove dužnosti i obaveze prema gradu, sačinjen je i potpisan Ugovor 1. III. 1766. g. koji obuhvata 9 tačaka i to: — 1. Da bi mogao vršiti dužnost gradskog hirurga, mora položiti ispit pred višom Komisijom, pa po sticanju diplome istu će predati Magistratu. — 2. Neće se baviti onim što ne spada u delokrug hirurga. — 3. Ukoliko se neki dođe ili zatvorenik razboli, lečiće ga besplatno. Cenu lekova podmiruje Gradska blagajna. — 4. Siromahe leći besplatno kako u gradu tako i ataru, s tim da će ih obilaziti onoliko puta koliko to bude potrebno, bez obzira na broj vizita. — 5. Ako mu bolesnik radi puštanja krvi dođe u kuću, naplaćivaće 7 krajcara, a ako on ode bolesniku, cena je 10 krajcara. — 6 i 7 Odnose se na spravljanje i izdavanje lekova — 8. Mora biti u stalnoj permanenciji i bez dozvole Gradonačelnika ne sme napuštati grad. — 9. Odavaće sve potrebne počasti gradonačelniku, dužnost hirurga obavljajući besprekorno, staloženo i trezveno, u javnosti ponašaće se kako to dolikuje zreloom čoveku.

Posle ovog ispita Bonđeli je stekao višu hiruršku spremu, diplomu predaje Magistratu i pred Senatom slobodnog kraljevskog grada Sombora polaže zakletvu, koja glasi: »Ja Nonberto Bonđeli, zaklinjem se svemogućim Bogom, da ću se nepogrešivo pridržavati svih uputa koji se odnose

Magistratui denunciabo, atque in omnibus muneribus, pro ut honestum Virum, & Medicum decet, satisfacere indefesse studio. Sic me Deus adjuvet, sanctaque Dei Parens, & Virgo Maria. In te late concepta, & omnes Sancti Dei, Amen.

II. Norma agendi pro Chyrgiam profitentibus.

§. I.
Qui Chyrgiam in Ditionibus Nostriis exercere ambiant, in Univeritate quadam in Hæreditaria Provinciis Nostriis, in quibus Facultas Medica existit, Examen subire debent, & sine Testimonio, quò idonei iudicantur, ad Exercitium artis nullibi admittendi sunt.

§. II.
Qui huic Muneri incumbit, Vir sit Sobrius, & probata vite, qui indefesso studio, & summis viribus de eo rite exequendo sollicitus diu noctaque promptus esse lebet, tempore Pestis præcipue (quod Morborum genus Deus T. O. M. avertat) Chyrgicorum Officia in Nosocomiis parata esse oportet, congruo premio compensanda, si illis inde solita vite sustentanda emolumenta defecerint.

§. III.
Si ad Vulnera, que aut lethalia, aut periculosa esse deprehenderit, medendi vocentur, quamprimum illis prospectum, Vulneris status, & vulnerati Domicilium Magistratui denunciandum est, ut in contra restus Auctores iusto Legum ordine procedat.

§. IV.

§. IV.

In gravibus morbis, ubi vires Chyrgi sine Medici Consilio haud sufficere reputantur, sine ejusdem consensu interna præsertim remedia haud applicentur, & si Medicorum Consilia capellenda sunt, morbi statu, Chyrgicque opinione rite exposita Modèra morbi ea ratione tractanda est, que a Medico præscribitur; si ad dissectionem corporum, vel ex quacunque alia Muneris sui causa Chyrgi a Physico provocentur, sine mora Operationem ad Anatomie Regulas pertractabunt, ut eo rite adnotato, quod a Medico animadvertum sit, ad Magistratum competentem Relatio promoveri possit, que Artis Legibus sit conformis.

§. V.

Ab interno Medicamine, & a Medicinæ consuetudine, ubi Pharmacopola extant Chyrgo abstinendum, sicut & venæ sectio in dubiis casibus aut febribus, periculo plenis, sine Medici, si quis ad manus sit, Consilio haud suscipienda est. In Oppidis vero, Pagis, & Civitatibus, ubi Physicus nullus constitutus est, innocua remedia ægris adhibere Chyrgo licet.

§. VI.

Chyrgi, qui Legionibus Militaribus serviunt, possunt quidem in locis, ubi cum Legione morantur, Artem suam promiscue exercere, nullum tamen in Domicilium figendi inde Jus oritur, quoniam mota Legione itidem morantur.

§. VII.

Instrumenta Chyrgicæ optime conditura esse oportet, et jus res viciniam loci Physico adhibere debet, eo latentes, ut de his lectum consue præcipiat, que summe necessaria esse ostenduntur, Chyrgi demum præter, quam ad Officium adsumuntur, & deo juramento obstringendi sunt.

Slika 4. IAS, 4/1771. Hirurška služba u Austrougarskoj Monarhiji regulisana je centralnim zakonom: »Normativum in re sanitatis« u okviru kojega je hirurška služba formulisana sa: »Norma agendi pro Chyrgiam profitentibus« i to sa 7 tačka: — 1.) Oni koji žele da obavljaju hiruršku dužnost moraju imati potrebne kvalifikacije i to ili stečene ispitom, ili završavanjem jednog od hirurških fakulteta na jednom od Univerziteta u zemlji. — 2.) Hirurg mora biti primernog vladanja u službi, trezven i svestan. Mora se uvek nalaziti na radnom mestu, ukoliko to nije drukčije određeno. prebivalište mu je bolnica i to naročito u vreme epidemija. Ako hirurg nema za život dovoljno zarade, Magistrat će mu obezbediti odgovarajuće prinadležnosti. — 3.) Prilikom obilaska ranjenika, pružiće im prvu pomoć, a posle je dužan prijaviti vlastima ime povrednog, i njegovo prebivalište, a ako zna i ime povredioca. — 4.) Kod ozbiljnijih oboljenja tražiće konsultaciju fizika, bez čijeg uputa ne sme prepisivati lekove za unutrašnju upotrebu. Dužan je da se odazove pozivu fizika radi obavljanja operacija, za vreme operisanja fizik će mu davati uputstva. — 5.) Ako u mestu postoji apoteka, hirurg ne sme izdavati nikakve lekove, kada u mestu nema fizika hirurg može lečiti sve obolele, ali im sme prepisivati samo neškodljive lekove, naročito ne one za unutrašnje bolesti. — 6.) Vojni hirurzi mogu lečiti samo vojnike od mešovitih bolesti, unutrašnjih i spoljašnjih. — 7.) Hirurzi moraju raspolagati određenim brojem instrumenata, i starati se o njima da u svako doba budu spremni za intervenciju.

4) Kod ozbiljnijih oboljenja konsultovaće najbližeg fizika, bez čijeg uputa ne sme prepisivati lekove za unutrašnje bolesti. Dužan je da se odazove svakom pozivu fizika radi obavljanja operacija, a za vreme obavljanja operacije fizik će mu davati uputstva.

5) Ako u mestu postoji apoteka, hirurg ne sme izdavati nikakve lekove, naročito ne one za unutrašnje bolesti.

6) Vojni hirurzi od mešovitih bolesti smeju lečiti samo vojnika (unutrašnje i spoljašnje bolesti).

7) Hirurzi moraju raspolagati propisanim brojem instrumenata i starati se o njima, i da u svako doba budu spremni za intervenciju.

Iz dokumenata iz 1772. g. (sl. 5) konstatujemo da je u Somboru bilo 4 hirurga: Mihajlo Šank, Antun Merkl, Pavle Markov i Norberto Bondjeli.

Michael ...
Antun Merkl
Pavle Markov
Norberto Bondjeli
Mara Pejić
Jovanka Ristić
Marija Bastić
Eva Karin
Ana Kolić
Kata Cvijina
Suzana Komadanova
Tadina Josić
Ferdinand Flank
Sig. Sombor 24. Febr. 1772.

Slika 5. IAS, 173/1772. Godine 1772. u Somboru je bilo 4 hirurga, 8 babica i 1 apotekar, Hirurzi: Mihajlo Šank, Antun Merkl, Pavle Markov, Norberto Bondjeli. Babice: Mara Pejić, Jovanka Ristić, Marija Bastić, Eva Karin, Ana Kolić, Kata Cvijina, Suzana Komadanova, Tadiana Josić. Apotekar: Ferdinand Flank.

U istom dokumentu nabrajaju se i babice i to njih 8: Mara Pejin, Jovanka Ristić, Mara Bastić, Eva Karin, Ana Kolić, Kata Cvijina, Suzana Komadanova i Tadiana Josić. Na istom dokumentu spominje se i somborski apotekar Ferdinand Plank⁹. Tri godine kasnije, 1775, u Somboru se spominju još dva hirurga: Karl Raizinger i Mihailo Šauba.²⁰

Godine 1774, ukazala se potreba da se u celoj Monarhiji ujednače cene hirurških usluga pa je izdata: »Taxa Chirurgica«. Ova taksa izašla je čitavih 30 godina nakon što je somborski Magistrat izdao »Taxa applacitata« za hirurge sa svoje teritorije. Ova taksa je poštovana i po njoj se moralo ravnati, a to se vidi i iz tužbe koju je 1775. g. podneo somborski hirurg Karlo Rajzinger, protiv hirurga Antuna Merkla, što je za lečenje Andrije Šarčanskog iz Pačira naplatio više no što je taksom bilo dozvoljeno.²⁰

Nije nam poznato kako i kada je Nomberto Bondeli napustio dužnost glavnog gradskog hirurga. Na »Visum repertum« izdatom 1777. g. o lečenju povrednog Kuzmana Stojšića iz Sombora (sl. 6) kao somborski gradski hirurg potpisan je Ignac Gottray.³¹ Gottray-a nalazimo i na jednom dokumentu kao člana komisije sastavljene još od županijskog fizika Biky-a, gradskog fizika Martina Krala, 3 berbera i 1 pandura. Komisija je imala da pregleda 200 domova, da referiše o zdravstveno-sanitarnom stanju i o tome je podnela izveštaj^{7 30}.

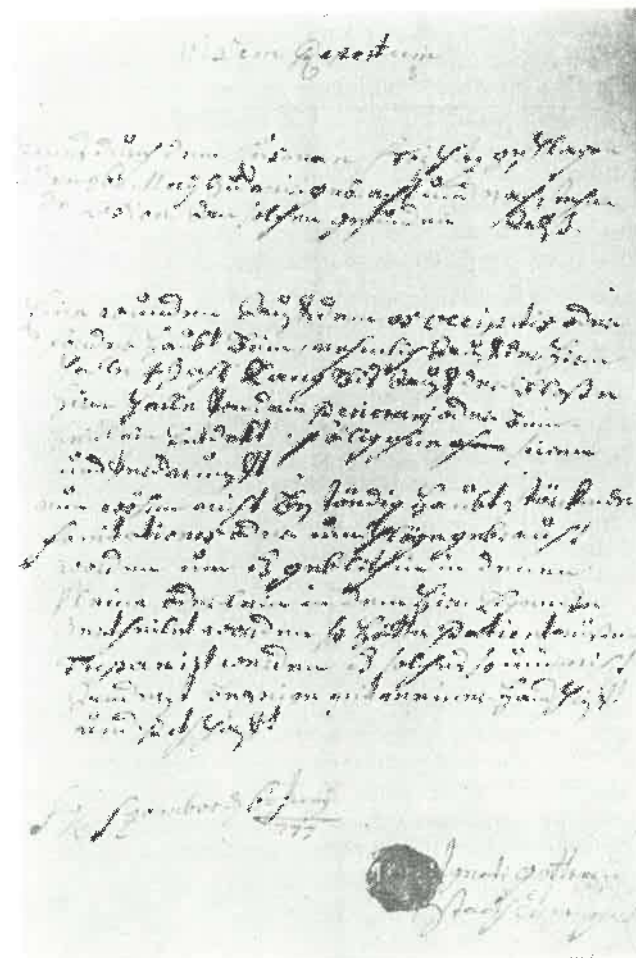
Godine 1778. za prvog gradskog fizika postavljen je Petar Martin Kral. On je od hirurga preuzeo sve dužnosti koje spadaju u nadležnost fizika, koje je hirurg, do toga vremena, obavljao u Somboru. Posle toga hirurg radi samo one poslove koje su mu »Normativumom« određeni²¹.

Prva hirurška škola u Ugarskoj otvorena je 1770. g. u Murskoj Soboti (Trnavi). Nastava je trajala 2 godine, a studenti su sticali zvanje hirurga. Godine 1775. ta škola je premeštena u Budim. Predavanja su obavljali redovni profesori univerziteta, a ispit je polagan u prisustvu dekana i uz prisustvo profesora na istom jeziku kojim je nastava držana. Ispitna komisija cenila je usmene i pismene radove kandidata, pa kada je kandidat dao pozitivne odgovore, dodato je propratno mišljenje celom predmetu koji je slat na Univerzitet. Posle ovih procedura Uprava Univerziteta je izdavala diplomu^{2 4}.

Godine 1787. na Univerzitetu u Koložvaru osnovana je i Katedra hirurģije. Nastava je trajala 4 godine, a studenti su sticali višu hirurģsku spremu — viši hirurģi.

Taksa za školovanja plaćana je različito na raznim univerzitetima. Na Univerzitetu u Budimu 1778. g. taksa za sticanje diplome hirurga iznosila je 60 forinti, za siromašnije je bila niža, a neki od siromašnih su bili oslobođeni takse. Fakultetsko veće je odlučivalo o umanjenju odnosno oslobođenju od takse, na odluku je prvenstveno uticao uspeh u učenju samog kandidata.

Pored sticanja diplome stečene na univerzitetu postojao je i drugi vid školovanja, neka vrsta »vanrednog studiranja«, a ispit se polagao pred specijalno formiranom komisijom. Kandidati su se spremali za ispit u svojim esnafima. Postojali su specijalni kriterijumi za polaganje takvog ispita. Ko-

Slika 6. IAS, 60/1777. »Visum Repertum« Izdat povodom povrede Kuzmana Stojšića iz Sombora od strane Ignjata Gottraja, tadašnjeg gradskog hirurga. Sombor 6 juna 1777 g.

misiju su sačinjavali gradski fizici i viši štabski hirurģi. Kandidatu su predstavljena 2-3 bolesnika koje je ovaj obradio, ustanovio prirodu bolesti ili vrstu ozlede, postavljao dijagnozu, ordinirao terapiju, postavljao prognozu o ishodu oboljenja, i sve to saopštavao Komisiji. Zatim je kandidat održao predavanje o jednom od nađenih oboljenja kod prezentiranih bolesnika. Pored toga kandidat je pisao istoriju bolesti za svakog, a svoje postavke je morao odbraniti pred komisijom. Posle položenog ispita Komisija mu je izdavala uverenje koje je overavao jedan od gradskih senatora grada u kojem je ispit održan. Ako se istoga dana na ispit javilo više kandidata, svaki je, posebno, po istim kriterijumima, polagao ispit. Ovaj vid ispita 1786. g. ozakonjen je Okružnicom 6510 koja precizira kriterijume izlaska na ispit i samoga ispita.^{31 2 4 24}

Sličan ispit položio je i somborski hirurg Nonberto Bondeli.

Dijapazon stručnosti pojedinih hirurga onog doba bio je raznolik, kretao se od hirurga sa visokom fakultetskom spremom pa do hirurga tonzora (berbera). Hirurzi sa niskom stručnom spremom najčešće se nisu držali propisanog delokruga rada, pa je 1786. g. Kraljevsko namesničko veće izdalo Okružnicu 22554 koja glasi: »Budući da se tonzori hirurzi upuštaju u lečenje unutrašnjih bolesti, pored dozvoljenih im manjih hirurških intervencija i pored poznavanja Kraljevskih zabrana, to će Magistrat gradskom fiziku naložiti da prvo opomene hirurge koji greše, a kod ponovnih prekršaja predaće ih sudu radi kažnjavanja.^{22 23 24 25}

Iste godine izašla je Okružnica 36437 kojom se nalaže gradskim fizicima da motre na hirurge, kako bi ovi sirotinju besplatno lečili, a ostalim naplaćivali prema propisanoj taksi.¹⁹

Iz Konduitne liste napisane 1786. g. od gradskog fizika Martina Krala vidimo, da je u Somboru bio 1 hirurg-ranar Franc Gottray i 4 hirurga-tonzora i to Adam Kobgay, Paul Süly, Georg Prihoda, Martin Forgač, a na istom spisku je i ranije spomenuta babica iz 1772. g. Eva Karin.³²

Ni somborski hirurzi-berberi nisu poštovali delokrug propisanog rada, pa je gradski fizik Martin Kral zahtevao od Magistrata da im se zabrani samostalan rad, i dozvoli rad samo u prisustvu fizika, a što je Magistrat 1790. g. i učinio. I pored svih zabrana berberi su i nadalje vadili zube, stavljali pijavice itd. ali »na crno«.²⁹

Godine 1786. austrougarska vlast uviđa da »Normativum« i kasnije »Okružnice«, kao njegova dopuna, ne mogu u potpunosti regulisati sanitetsku službu, pa, da bi popravila organizaciju saniteta, izdaje »Regulativum« koji sa »Normativum-om« čini jednu celinu.^{7 12} Regulativum-om se reguliše i hirurška služba kojoj se sada prvi put dozvoljava samostalan rad, reguliše se i status hirurga kao samostalnih medicinskih radnika, ali je taj rad ipak okategorisan radom niže vrednosti u odnosu na fizike.

»Regulativum« ozakonjuje i usklađuje mnoge delatnosti koje su somborski hirurzi još ranijih decenija obavljali, naročito u vreme kada u gradu nije bilo fizika, apotekara i veterinara.

»Regulativum« propisuje sledeće:

1) U mestima gde nema apotekara hirurg će, po odobrenju fizika, rukovati lekovima i prodavati ih. Lekovi moraju biti u upotrebljivom stanju i u dovoljnoj količini.

2) Hirurg će pregledati mrtvace, o tome podnositi izveštaje fiziku koji daje dozvolu za sahranu.

3) U mestima u kojima nema veterinara, hirurg će obavljati preglede stoke za klanje, kao i meso za pijacu. Bez tih pregleda stoka se ne sme klati ni meso prodavati. Kada hirurg naiđe na obolelo marvinče-zabranice klanje, a o nalazu će obavestiti gradski Magistrat.

4) U slučaju požara ili druge nezgode, hirurg mora doći na lice mesta, doneti svoje instrumente i unesrećenima odmah pružiti prvu pomoć.

5) Hirurg mora obilaziti i zatvore, pregledati zatvorenike i Magistratu podnositi izveštaje o njihovom zdravstvenom stanju.

Sombor, koji je u to vreme imao i apotekara i veterinara, nije imao neke veće promene u hirurškoj službi, sem što je hirurg dobio više slobode u svom delovanju.

Pod ovim uslovima somborska hirurgija je, sa gradskim hirurgom Gottray-em, ušla u XIX vek.

Literatura i izvori

- ¹ Sombor, Forum, Novi Sad, 1962 — ² Antić Đ., Zapisi iz prošlosti Sombora, Sombor, 1966. — ³ Istorijiski arhiv, Sombor, Taxa Chirurgica per dietam anno 1744 applacidata. — ⁴ Magyar művelekedés történet, Budapest, 1941. — ⁵ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 717/1778. — ⁶ Stojanović V., Istorija medicine, Med. knjiga, Beograd, 1953. — ⁷ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 4/1771. — ⁸ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 74/1752. — ⁹ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 173/1772. — ¹⁰ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 224/1766. — ¹¹ Jeremić R., Glasnik Istorijiskog društva, Novi Sad, XIII, 1940. — ¹² Istorijiski arhiv, Sombor, br. 912/1786. — ¹³ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 666/1786. — ¹⁴ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 420/1785. — ¹⁵ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 84/1785. — ¹⁶ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 1191/1789. — ¹⁷ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 173/1778. — ¹⁸ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 973/1789. — ¹⁹ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 2/1786. — ²⁰ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 200/1775. — ²¹ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 212/1778. — ²² Istorijiski arhiv, Sombor, br. 289/1786. — ²³ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 891/1788. — ²⁴ Stajić V., Istorijiski glasnik, Novi Sad, 1956, 9. — ²⁵ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 289/1786. — ²⁶ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 159/1786. — ²⁷ Istorijiski arhiv, Novi Sad, br. 192, 735, 739/1788. — ²⁸ Mihajlović Fra Bona, Dnevnik od 1717 do 1787, Istorijiski arhiv, Sombor. — ²⁹ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 7/1790. — ³⁰ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 60/1777. — ³¹ Istorijiski arhiv, Sombor, br. 249/1786. — ³² Istorijiski arhiv, Sombor, br. 1196/1789. — ³³ Istorijiski arhiv, Sombor, Prothocolli sessorialis anni 1749., str. 59.

DER ANFANG DER SOMBORISCHEN CHIRURGIE UND DIE ERSTEN CHIRURGEN AUS SOMBOR IN 18 JAHRHUNDERT

Kosta Popov

DAS ERSTE BEKANNTE DOCUMENT, WELCHES DEN CHIRURGISCHEN DIENST auf der städtlichen Teritorie von Sombor reguliert, wurde ist »Taxa Chirurgica per dietam anno 1744 applacidata«, die von dem Magistrat 30 Jahre früher als »Taxa Chirurgica« ausgegeben wurde, die für die ganze Monarchie gültigte. Dieses Dokument beweist auch dies dass in dieser Zeit schulende Chirurgen in Sombor arbeiteten.

Der älteste bekannte Chirurg aus dem Jahre 1743 war Petrus Nemeth aus Bezdán, ein Ort 18 km. von Sombor entweit. Der erste uns bekannte schulende städtliche Chirurg wurde im Jahre 1749 bezeichnet, das war Josephus Kun; der zweite war Nikolaus Müller, von dem ein »Visum repertum« aus dem Jahre 1751 stammt.

In dieser Zeit, waren die Physikusen diejenige, die das Hauptwort in der Medizin sowie in der Chirurgie führten, obwohl sie nie mit einer manuellen Arbeit engagiert waren. Die Physikusen bestimmten den Chirurgen die Arbeit, während der Operation standen ihnen hinter den Schültern und im konkreten Fall dirigierten was sie zu tun haben. Weil Sombor bis 1778 keinen Physikus hatte, hatte diesen dienst der städtliche Chirurg angenommen.

Im Jahre 1765 wurde für den städtlichen Hauptchirurg Norbertus Bondyeli bestimmt, der eine chirurgische Hochschule beendet hatte. Die Dokumenten aus dem Jahre 1772 bestimmten, dass im Sombor 4 diplomierte Chirurgen arbeiteten, das waren:

Mihael Schank, Antun Merkel, Pavle Markov, und Norbertus Bondyeli. Schon im Jahr 1775 wurden noch 2 Chirurgen bezeichnet: Karl Reisinger und Mihael Schaub. Im Jahre 1777 war an der Stelle von Hauptchirurg Ignec Gotray. Im Jahre 1786 wurde aus der Konduitleiste von dem Stadtphysicus Martin Peter Kral bekannt, dass in Sombor auch Chirurgen mit einer niedrigeren Schule arbeiteten, das waren: der Wunderfleger Franc Gotray und 4 Chirurgen — Tonsoren (Rasierer): Adam Kobgay, Paul Süly, Georg Prihoda und Martin Forgatsch.

Mit der Ausgabe von »Regulativum« im Jahr 1786 bekamen die Chirurgen mehr Freiheit in ihrer Arbeit, sowie das einzige Recht in individueller Arbeit.

Mit einem ziemlich hohen fachlichen Nivo für diese Zeit, tritt die somborische Chirurgie in das 19. Jahrhundert.

OSNIVANJE RIJEČKE GRADSKO BOLNICE »SVETOG DUHA« KAO SAMOSTALNE ZDRAVSTVENE USTANOVE 1. I 1880. GODINE

Marijan MATEJČIĆ

POČETKOM 19. STOLJEĆA U RIJECI SE JE OSJETILA JAKA POTREBA da se bolnica i ubožnica smjeste u prikladne prostorije i da ih se iseli iz skućenog prostora u Starom gradu. Gradsko Vijeće je 1821. dozvolilo to preseljenje te je kupljena zgrada bivše tvornice voska *Cavalli li-cudi*, s tim da se ujedno kupi i dio vrta do nje. Tu je sagrađena i duševna bolnica te kapela. U kapelu je prenesena oltarna pala »Svetog Duha« iz starih prostorija. Svečano otvorenje nove bolnice je obavljeno 1. lipnja 1823. g. u prisutnosti guvernera *Ūrmeny-a*. O tome svjedoči kameni natpis sačuvan do danas na zgradi stare bolnice. Kasnije, 1841. g. kupljen je novi kompleks zemljišta da bi se izolirala ubožnica i poboljšali uvjeti Zavoda.

Prema podacima koje nam je ostavio direktor bolnice *Antonio Felice Giacich* u dnevniku »La Bilancia« od 24. ožujka 1880. pod naslovom »Glavna razdoblja riječke bolnice« na Duhove 1872. g. proslavljeno je u riječkoj bolnici treće stoljeće od njenog osnutka¹.

Iako je riječka bolnica postojala još i prije, 1572. g. je uzeta kao godina njenog osnutka, s obzirom da je te godine prema zapisu u gradskom protokolu Riječko Vijeće odlučilo da se za izdržavanje bolnice uvede doprinos na vino i ulje, bolje reći od tad bolnica ne ovisi od milodara pojedinaca i Bratovštine bijelih, već od 1572. bolnica i ubožnica dobivaju stalan prihod. Taj je akt godinu dana kasnije, 26. ožujka 1573. ratificirao nadvojvoda Karlo, votirajući bolnici i imanje i crkvu Svete Marije u Škurinju².

Kako nas od proslave četvrtog stoljeća postojanja ove bolnice, jedne od najstarijih zdravstvenih ustanova u Hrvatskoj, dijeli svega nepuna godina dana smatrali smo potrebnim obraditi jedan također vrlo značajan događaj u njenoj novijoj povijesti, koji se dogodio na osvit četvrtog stoljeća njenog osnutka, odnosno, na vrijeme konačnog odvajanja bolnice od ubožnice u potpuno samostalnu općinsku ustanovu »*Ospedale civico Sancto Spirito*« koja počinje radom 1. siječnja 1880. godine. Bolnica je dobila ime po kapeli Svetog Duha koja je bila još u starom hospitalu na uglu trga Sveta Tri Kralja i ulice Svete Marije iz koje je kasnije prenesen oltar i pala Svetog Duha u novu kapelu prilikom preseljenja bolnice izvan jezgre Staroga grada³.